

Tot i les mancances de documentació, l'estudi i la recerca d'una traça sobre pergami del segle XVII –peça destacada entre el conjunt cedit al Museu Arxiu per la família Plana– han permès la nostra col·laboradora Lluïsa Rodríguez, llicenciada en Història de l'Art i màster en Arxivística per la Universitat Autònoma de Barcelona, l'elaboració d'aquest valuós treball que presentem.

UN PROJECTE DE RETAULE PER A LA CAPELLA DE SANT SEBASTIÀ DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANTA MARIA DE CARDEDEU (1654)¹

Dins del conjunt de dibuixos que la família Plana ha donat al Museu-Arxiu de Santa Maria destaca la traça d'un retaule que havia de servir de model per a la fàbrica d'un segon retaule dedicat a sant Sebastià². El dibuix a tinta i aiguada sobre pergami té unes mides de 74 x 48 cm. Presenta una estructura de tres carrers verticals, –dos laterals decorats amb pintures, i el central, amb les imatges de sant Pau (cos principal) i sant Benet (cos superior)– sobre pedestal i predel·la amb un sumptuós coronament. Segons es pot deduir de les inscripcions existents, el nou retaule seguiria el model anterior, però substituiria les pintures dels plafons laterals per pasteres amb imatgeria exempta (sant Roc, sant Fabià, santa Magdalena i santa Margarida), els punxeguts florons de l'àtic i del dosser que presideix la balustrada per minyons, i les imatges de sant Pau i sant Benet per les de sant Sebastià i sant Bartomeu. La predel·la estatjaria escenes en relleu de la història de sant Sebastià.

A la part inferior de la traça figura la signatura del notari –Antoni Llostart– que formalitzà la comanda del retaule i la data –12 de juliol de 1654– en què l'acte va tenir lloc.

La referència del notari ens posà sobre la pista de Cardedeu i l'església parroquial de Santa Maria com a possible destinació de la traça³. Tot i les forçoses limitacions de la recerca, donats els reiterats espolis i destruccions que ha patit el

patrimoni documental de la vila, amb la pèrdua dels llibres de comptabilitat de la parròquia l'any 1808 i la total desaparició del fons notarial durant la Guerra Civil, hem localitzat algunes dades que permeten confirmar la hipòtesi inicial i situen el projecte –i el retaule derivat– com un dels «instruments» emprats per la comunitat local per a combatre un dels mals més temuts per la societat de l'Antic Règim: la pesta.

LA REFORMA DEL TEMPLE PARROQUIAL DE SANTA MARIA DE CARDEDEU

L'any 1581 els jurats i obrers parroquials sol·licitaren el permís necessari per a modificar l'alçada de dues capelles a causa del creixement demogràfic experimentat per la població en els darrers temps⁴. La reforma suposà una remodelació total de l'interior del temple i el canvi de lloc i la millora dels altars existents. Les obres començaren aquell mateix any i gaudiren de l'alè del bisbe visitador que, pocs mesos després, tot i l'abast de l'empresa encetada, ordenà l'emblanquiment dels interiors i l'edificació de la portada exterior en un període de tres anys sota l'amenaça d'una sanció de deu lliures⁵. A partir de 1600 la intensitat constructiva que marcà l'etapa anterior s'esvaí. El ritme de les reformes degué ressentir-se d'una conjuntura econòmica negativa –potser un cicle de males collites– que obligà a reduir les inversions; així, només hi ha notícies

d'intervencions poc significatives necessàries per al manteniment de l'edifici –sobretot les campanes– i la fabricació d'algunes peces d'orfebreria per al culte⁶. Les reformes, significatives en els anys 1689 i 1727, es perllongarien fins ben entrat el segle XVIII⁷.

LA RENOVACIÓ DEL RETAULE DE LA CAPELLA DE SANT SEBASTIÀ

La confluència de males collites, allotjaments militars i brots epidèmics provoca que el període de mitjan segle XVII es pugui considerar per a la comarca del Vallès Oriental i, per a la resta de Catalunya, com un moment de crisi profunda⁸. Des d'octubre de 1652, Cardedeu era lloc de pas obligat per a les tropes que anaven cap al nord; la presència continuada de soldats –especialment important durant els anys 1654 i 1657⁹– amb les feixugues càrregues econòmiques que implicava, degué comprometre de manera important les finances de la vila¹⁰.

El 18 de juliol de 1652 es té notícia del primer cas de contagi¹¹. La Batllia actuà immediatament, però l'epidèmia es va estendre amb rapidesa de tal manera que, cap a mitjan d'agost –data aproximada d'acabament oficial del brot– hi havien mort al voltant de cent persones¹². Segons informacions recollides per Tomàs Balbey, la població es tornà a infectar de seguida i, pel que sembla, el contagi fou més greu¹³.

En la mentalitat de la societat de l'Antic Règim, les mesures sanitàries no resultaven suficients per a la prevenció i l'allunyament del flagell. La creença que l'epidèmia era un càstig que Déu enviava als homes per la seva conducta desordenada, impulsava a recórrer a la mediació d'un advocat o sant protector que ajudés a reconquerir el favor perdut¹⁴. Des d'antic, la devoció cap a sant Sebastià –un dels sants tradicionalment invocats contra la pesta– es trobava prou arrelada entre els cardedeuencs. Ja l'any 1410 el Degà i el Vicari general de la diòcesi havien concedit llicència als obrers de Santa Maria per a la construcció d'un altar sota l'advocació del màrtir¹⁵.

En aquest context, quan el brot de 1652 va remetre, la comunitat encetà un seguit d'accions encaminades a aconseguir el suport de sant Sebastià i així poder conquerir el perdó diví. El dia 3 d'octubre, un cop el culte fou restablert a l'església, la primera missa s'oficià en honor del sant; dies després, en agraïment per la fi de l'epidèmia, tot el poble sortí en processó¹⁶. Per la seva part, la

Batllia instituí la celebració d'un ofici setmanal el diumenge¹⁷.

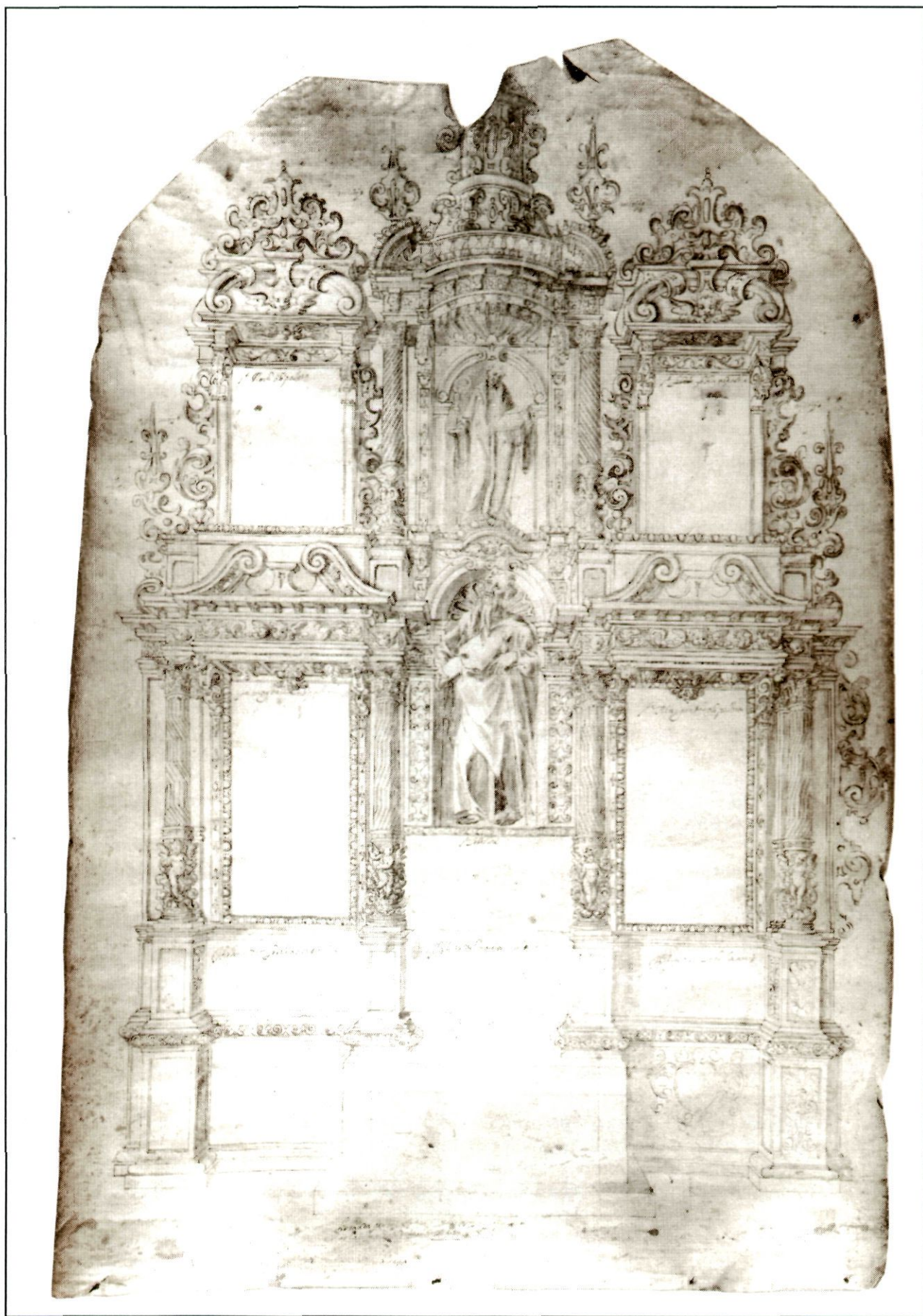
La renovació del retaule de la capella de Sant Sebastià constitueix una manifestació més de la religiositat camperola davant del perill de l'epidèmia. En un moment gens falaguer, el mateix any 1654 o en anys precedents immediats, no anteriors, però, al mes d'octubre de 1652, l'administració de sant Sebastià de l'església de Santa Maria resoldria substituir el retaule medieval de la seva capella. Ho ignorem tot respecte al procés de contractació de l'obra. Probablement, els pabordes acceptaren la traça que l'artífex els presentà –una traça d'altri?–, la qual adaptaren al gust del moment, decidint representar sants invocats tradicionalment contra la pesta: sant Sebastià, santa Margarida, santa Magdalena, sant Roc, sant Bartomeu i sant Fabià.

Les vicissituds del bastiment del retaule ens són desconegudes fins a l'any 1657. En aquesta data el rector-visitador Bernat Mitjans, en fidel compliment de les directrius tridentines que obligaven a passar comptes a l'ordinari diocesà, observant el caòtic estat de les finances de la parròquia, exhortà els fidels que s'havien compromès a contribuir amb alguna quantitat a la fàbrica del retaule:

«Item manam a tots aquells los quals prometeren certa Charitat per la fabrica del retaula de Sant Sebastia la paguen als Administradors de dita Administracio sots pena de excomunió major».¹⁸

Gràcies a aquesta notícia és sabut que el retaule es trobava en procés de construcció i que necessitava de les caritats de la comunitat per al seu finançament; l'acta de la visita pastoral, però, ens aporta altres dades prou interessants que ens donen a conèixer les circumstàncies que envoltaren el curs de l'obra.

L'estructura parroquial de Santa Maria feia aigües. Les rendes que l'Obra obtenia no s'havien cobrat; algunes de les administracions i confraries no hi havien presentat els comptes (Sant Jacint) i altres devien diners (Sant Miquel, Santa Magdalena, el Roser). Això no obstant, era l'administració de Sant Sebastià la que presentava una situació més deficient, ja que es trobava sense administrador i ningú no se'n volia fer càrrec¹⁹. Resulta evident que la situació econòmica de les administracions i confraries parroquials es ressentís de la penúria en què es trobava immersa la població que, al cap i a la fi, era la que con-

Projecte de retaule de Sant Pau. Dibuix a tinta sèpia i aiguada sobre pergami. Mides 74 x 48 cms.

tribuïa amb les seves almoines, atesos els seus migrats recursos d'ençà de la infeudació i la secularització del delme²⁰. Amb un present que endevinem fortament hipotecat a causa de les collites dolentes i la fiscalitat que la guerra comportava, la fàbrica del retaule augmentaria encara més la situació d'empobriment col·lectiu. El robatori de les pedres de l'escala del cor que s'estava construint, manifesta ben a les clares la conjuntura extrema²¹.

L'administració de Sant Sebastià degué activar altres mecanismes de finançament —la creació de censals, per exemple— ja que les fragmentàries informacions de què disposem asseveren que l'obra es porta a terme, malgrat que no permeten d'establir amb certesa la data d'acabament del conjunt. En aquest sentit, gràcies a una referència copiada d'un llibre de misses, coneixem que l'any 1662 la imatge de sant Bartomeu —no esmentada fins aleshores a les actes de les visites pastorals— era ja objecte de culte al temple parroquial²². Tanmateix no és, però, fins a la visita pastoral de 1668, quan es constata la decència del retaule de la capella²³.

LA TRAÇA

Molt malmesa a la seva arribada al Museu Arxiu, un treball de restauració prou acurat permet d'observar l'excel·lent factura de la traça, la qual destaca per la delicadesa del seu dibuix resolt amb decidida ploma i la subtil presència de l'aiguada i, especialment, pel bigarrament decoratiu de la seva estructura.

El retaule, adaptat a les petites dimensions de la capella, s'aixeca sobre un alt pedestal amb plafons decorats amb possibles motius heràldics, que suporten una predel·la destinada a estatjar episodis a mig relleu de la vida de sant Sebastià. Damunt del basament s'enlairen dos cossos i un coronament, estructurats per columnes d'ordre corinti —amb el terç inferior decorat amb graciosos *putti* entre motius fitomòrfics (cos principal) o profusa decoració vegetal (cos superior)— i diferents solucions en el tractament de les estries del fust —en disposició de ziga-zaga (cos principal) i helicoidals en sentit convergent (cos superior)—. Als extrems dels carrers laterals del cos principal, les columnes geminades s'encasten en blocs de mur i serveixen no només de sosteniment als plafons amb pintures (després fornícules amb les imatges de santa Magdalena i santa Margarida) sinó també a l'estructura del pis superior. Ja des de finals del segle XVI els retaules

pictòrics o els que combinaven pintura i escultura anaven perdent protagonisme en favor de conjunts realitzats totalment a base d'escultura, amb imatges en rodó i compartiments resolts amb relleus²⁴. L'entaulament, corregut per un fris ornamentat amb elements vegetals i capets d'àngels als espais intermitjos dels intercolumnis, és coronat per una cornisa amb permòdols rematada per dos frontons volutats que jerarquitzen els plafons i, tal com succeeix amb la fornícula central, passen les línies de l'entaulament per endinsar-se al cos superior; l'espai central que s'alça entre les volutes dels frontons trencats, acull una petita mènsula amb un motiu de decoració calada.

La fornícula central és un nínxol d'intradós apertxinat, estret i d'escassa profunditat, flanquejat per pilastres amb una decoració de rosetes, on es situa la imatge de sant Pau (després sant Sebastià). Vestit amb túnica i pal·li, el rostre dominat per un nas prominent, la cabellera rinxolada que deixa entreveure una orella, la barba amb llargs blens, el Príncep dels gentils duu el llibre de les Epístoles i es recolza sobre l'espasa que agafa amb la mà esquerra. La figura es veu limitada per la reduïda fondària del nínxol i sembla sortir-se'n. En la disposició dels peus, la distribució dels espais del cos superior o el coronament, el mestre denota la seva matuseria en l'aplicació de la perspectiva: malgrat els intents, encara es troba lluny de superar els esquemes de representació tradicional, més si tenim en compte les inèrcies que el sistema d'aprenentatge del gremi i, sobretot, la modèstia de les comandes, imposaven. L'efecte de dinamisme que l'artífex pretén obtenir amb l'arranjament dels vestits del sant resulta prou forçat, atès l'escàs volum amb què modela els plegats de la roba. També redunda contenció, poca credibilitat, el sentiment místic que la imatge aspira a transmetre amb els ulls aixecats; així i tot la composició de la figura, probablement inspirada en alguna estampa o gravat, apunta suggestions de moviment.

La consideració a càrrec de l'artista —menestral de què qualsevol superfície és accessible a l'ornamentació— resta perfectament palesa en els adorns calats que recorren el marge exterior del carrer de l'epístola.

La transició del cos principal al superior es realitza a través d'un alt pedestal sobre el qual es situen els plafons laterals, determinats, a banda i banda, per pilastres amb permòdol, que, a l'ensemble, són flanquejades per abundosa decoració calada i rematats amb frontons semicirculars volutats cap a l'interior, a la clau dels quals hom

disposa el cap d'un angelet amb les ales esteses i l'arrencada d'una mènsula amb un allargat floró envoltat d'abundosa cresteria. Al centre, presidint el conjunt, una fornícula, amb una versió més simple de la combinació de columna i pilastra amb permòdol dels carrers laterals del cos principal, estatja la imatge de sant Benet (sant Bartomeu). El sant abat, amb un hàbit de mànigues molt àmplies, sosté amb la mà esquerra un llibre obert, com si el llegís, mentre amb la mà dreta agafa el bàcul.

Un sumptuós coronament format per cúpula amb tambor de balustres, llanternó i agulla encimbella el conjunt. A banda i banda del dosser que presideix la balustrada i, a l'exterior de l'àtic, dos allargats florons (després minyons).

No coneixem l'evolució soferta per la traça. La documentació al nostre abast és en el millor dels casos fragmentària i no ens nodreix de prou dades per a concretar la realitat construïda. Això no obstant, a través de l'acta estesa amb motiu de la visita pastoral de l'any 1668 sabem que a l'altar de Sant Sebastià es situaven la confraria de Santa Magdalena i l'administració de Santa Margarida, fet que porta a pensar que aquestes

santes, juntament amb sant Sebastià, i possiblement, amb sant Bartomeu, estarien representats al retaule²⁵.

La traça projecta les diferents influències que conformen els llenguatges escultòrics d'inicis del sis-cents. D'acord amb els models en què s'inspira, denota un cert retardarisme si la comparem amb altres creacions contemporànies, especialment palès en els remats de cresteria dels carrers laterals del cos superior i en el bigarrament global que embriaga el conjunt²⁶. El dibuix revela la mà d'un mestre dominador del treball de la fusta, capacitat per a la composició de les imatges, contingut en el treball dels plegats, però que té moltes dificultats amb l'aplicació de les tècniques de perspectiva. Futures investigacions sobre els propers retaules de la capella de Sant Pere, del castell dels comtes de Bel-loch, podran donar llum sobre la seva identitat.

Peça singular per la seva raresa, la traça dona referència de l'aparença formal d'una obra malauradament desapareguda²⁷; tanmateix, tal com assenyala Bonaventura Bassegoda, mereix ser estudiada per si mateixa com a testimoni únic de la cultura gràfica dels nostres artífexs²⁸.

Lluïsa Rodríguez

NOTES.

1.- Agraïxo als senyors Rafael Soler i Lluïsa Adan el seu ajut i col·laboració sense els quals aquest article no hauria estat possible.

2.- LLUÍS ADAN I FERRER, AURELI RUGAMA I MADRAZO I RAFAEL SOLER I FONRODONA, *Catàleg de l'exposició de dibuixos i gravats. 50 anys Museu-Arxiu (1946-1996)*, (Mataró, Museu-Arxiu de Santa Maria 1996), núm. 17 del catàleg.

3.- La consulta del volum III de l'Índex cronològic alfabètic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, elaborat per Josep M. Madurell, ens aportà la informació que tres notaris amb el cognom Lleotart havien actuat a la vila de Cardedeu al llarg dels segles XVII i XVIII. Vegeu JOSEP M. MADURELL MARIMON, *Índice cronológico alfabético del Archivo General de Protocolos de Barcelona. Sección histórica*, vol. III (Barcelona, Colegio Notarial, 1959), p. 355.

La localització al fons parroquial de Santa Maria de Cardedeu (=APSMC), dipositat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona (=ADB), de diversos instruments estesos per Antoni Llostart o Lleotart, confirmà la seva condició com a notari de la vila durant el període cronològic que ens interessa.

4.- ADB, *Registra Gratiarum*, 1578-1583, vol. LVIII, foli 160' (382), 10 de maig de 1581.

Sobre el temple parroquial de Santa Maria, vegeu JOSEP M. MARTÍ I BONET, amb la col·laboració de Lluïsa Bonet, Fèlix Miquel, Leandre Niqui, Antoni Bassolas, Josep Puigbert, Josep Eguria: *Vallès Oriental. Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona*, vol. I/1 (Barcelona, ADB, 1981), pp. 238-251; i *Catalunya Romànica*, «El Vallès Occidental i el Vallès Oriental», vol. XVIII (Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1991), pp. 328-330.

5.- ADB, "Visites Pastorals Deganat Vallès", vol. XLV, any 1581, foli 117. En aquell temps, a banda de l'altar major dedicat a l'Assumpció de la Verge, hi havia cinc altars amb els seus corresponents retaules: l'altar de sant Joan, l'altar de santa Magdalena i santa Margarida, l'altar de sant Miquel, l'altar de sant Sebastià i sant Fabià, i l'altar de la Pietat. Sobre els altars parroquials, vegeu MARTÍ I BONET, *Op. cit.*, pp. 245-246.

La portalada de l'església no fou construïda fins a l'any 1780, data que duu a la llinda.

6.- L'any 1603 el mestre de cases Pau Vigner i el fuster Màrius Jocannis fan una truya a la campana i l'assensten. El primer torna a realitzar petits adobs el 1636. Els argenters de Granollers Antoni Monclús i Guillem Comes fabriquen una custòdia (1604) i un vericle (1645) respectivament (ADB, APSMC, Fons Parroquial, caps núm. 61).

- 7.- El 6 de febrer de l'any 1689 s'inicien els treballs a les voltes de l'edifici sota la direcció del mestre de cases barceloní Miquel Fiter, que delegà el càrrec en el també mestre de cases Joan Picasso. L'empresa, que va perllongar-se fins a l'any 1694, comptà amb la participació de diversos pagesos de la vila com a manobres.
ADB, APSMC, "Rebuts s. XIX-XX, Llibre de comptes de la fàbrica de l'església 1689-1694", sense foliar, capsa núm. 70.
- 8.- JAUME DANTI I RIU, *Terra i població al Vallès Oriental. El creixement demogràfic i econòmic dels segles XV i XVII* (Santa Eulàlia de Ronçana, Ajuntament, 1988), p. 115.
- 9.- Museu-Arxiu Tomàs Balbey (=MATB) (Cardedeu), "Notes històriques s. XVII", fitxes sense paginar. Notes copiades per Tomàs Balbey i Bas del *Llibre d'acords* del Consell de Vilamajor 1654-1684.
- 10.- Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), Consell d'Aragó, lligall 503, Relació de la vila de Cardedeu sobre els allotjaments de soldats des de 1652 a 1657. Agraeix aquesta informació a Carles Millàs.
- 11.- MATB, "Notes històriques s. XVII", fitxes núms. 1-6. Notícies copiades del *Llibre d'Òbits* de 1593-1742 de l'arxiu parroquial de Santa Maria, per Tomàs Balbey i Martorell.
- 12.- Idem, fitxa núm. 6. Notícia referida a DANTI, *Op. cit.*, p. 110.
- 13.- Idem, fitxa núm. 5.
- 14.- Sobre l'impacte social i psicològic de la pesta en la societat de l'Antic Règim, vegeu FRANCESC FORN I SALVÀ, "Déu nostre senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi". Una aproximació a l'epidèmia de pesta bubònica de 1650-1654 al terme del castell de Mont palau, al terme del castell de Palafoles i a Mataró (Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1993), pp. 93-94.
- 15.- ADB, *Registra Gratiarum*, 1410-1411, vol. XIX, foli 26 (153).
Diverses informacions permeten deduir que la construcció del retaule fou immediata. Tomàs Balbey recull la notícia que P. Cullell llegà en morir l'any 1410 cinc sous per a la construcció del retaule (MATB, "Notes històriques s. XVIII", sense paginar). Per altra banda, la visita pastoral de 1444 fa esment del culte de la imatge de sant Fabià a l'altar de sant Sebastià (ADB, "Visites pastorals Deganat del Vallès", vol. XVI, any 1444, foli 257^v). La notícia del retaule resta constatada de manera explícita a l'acta de la visita pastoral de l'any 1508, quan en descriure els altars i els retaules existents a l'interior del temple, s'esmenta un retaule pintat i daurat sobre un pedestal de pedra, al centre del qual hi ha la imatge del sant. El conjunt es trobava cobert per una cortina. A l'entrada de la capella penjava una llàntia que la família Montells mantenia encesa els diumenges i altres dies solemnes.
ADB, Id. vol. XXIX, any 1508, foli 49^v; vol. XLIX, any 1588, foli 13; vol. LVIII, any 1600, foli 214; vol. LII, anys 1604, 1606, 1626, folis 162^v, 224^v, 490^v; vol. LXXI, any 1636, foli 69^v.
- 16.- MATB, "Notes històriques", fitxa núm. 5.
- 17.- L'ofici encara era celebrat l'any 1874.
- 18.- ADB, "Visites pastorals Deganat del Vallès", vol. LII, any 1657, foli 739^v.
- 19.- Id., foli 739^v.
- 20.- JOAQUIM M. PUIGVERT I SOLÀ, «Guerra i Contra-reforma a la Catalunya rural del segle XVII», a *La revolució catalana de 1640* (Barcelona, Crítica, 1991), p. 108. Joaquim M. Puigvert ens apunta que la causa que alguns obrers es neguin a passar comptes deriva d'haver-ne manllevat privadament alguns diners o de la por a respondre amb els seus béns de la seva administració negligent (Id. pp. 110-111).
- 21.- ADB, "Visites pastorals Deganat del Vallès", vol. LII, any 1657, foli 740^v.
- 22.- AMTB, "Confraries s. XVII-XVIII", fitxa sense paginar.
Notícia copiada per Tomàs Balbey d'un llibre de misses de l'arxiu parroquial de Santa Maria.
- 23.- ADB, "Visites pastorals Deganat del Vallès", vol. LIV, any 1668, foli 116^v.
- 24.- JOAN-RAMON TRIADÓ I TUR, «L'època del Barroc s. XVII-XVIII» a *Història de l'art català*, vol. V (Barcelona, Ed. 62, 1984), p. 55.
- 25.- ADB, "Visites pastorals Deganat del Vallès", vol. LIV, any 1668, foli 116^v, id. any 1734, vol. XLVII, foli 38.
- 26.- Tal com ens exposa Joan Bosch, l'escassa consistència teòrica amb què fou assimilat el llenguatge clàssicista per part dels nostres mestres, originava que en l'ús dels ordres clàssics valloressin més els continguts ornamentals que els de coherència gramatical, ja que el seu treball es fonamentava en una interpretació inercial de la bellesa que s'assimilava a la riquesa i al bigarrament de decoració i materials.
Vegeu JOAN BOSCH I BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII* (Manresa, Caixa de Manresa, 1990), p. 138 i 140.
- 27.- L'obra degué subsistir fins a la Guerra del Francès quan l'església fou cremada. El llibre de l'administració de sant Sebastià dóna notícia de la fàbrica de dos retaules posteriors dedicats al sant màrtir.
ADB, APSMC, "Confraries s. XVIII-XIX, Llibre d'Administració, de St. Sebastia y Sta Barbara", sense foliar, capsa núm. 54; i AMTB, "Altars, Memòries i consuetes parroquials de Mn. Pere Cabot, 1853-1857".
- 28.- Bonaventura Bassegoda i Hugas, «Les traces de retaules barrocs. Proposta per a un primer catàleg», a ALBERT ROSSICH I AUGUST RAFANELL (ed.): *El Barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987* (Barcelona, Quaderns Crema, 1989), pp. 187-188.